

Névsűrűségi vizsgálatok a Csengeri járásban

HANKUSZ ÉVA

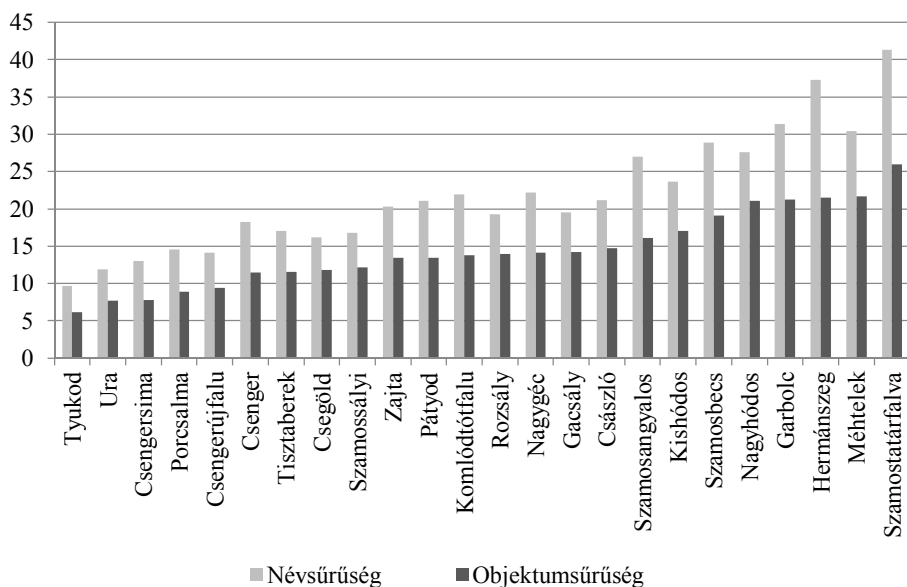
1. A névrendszerek jellemzésének egyik fontos összetevője a névsűrűség vizsgálata, ennek ellenére a névtani szakirodalomban meglehetősen ritkán kerül elő ez a probléma. Az eddigi vizsgálatokból kiderült, hogy egy-egy helynév-rendszer felépítésében részt vevő nevek számát számos tényező befolyásolja: a terület természetföldrajzi jellege, a település kora, mérete, illetve a névhasználó közösségek társadalmi, gazdasági viszonyai (NYIRKOS 1993: 244, HOFFMANN 2015: 378). E tényezők teljes körű feltárása, befolyásuk mértékének meghatározása azonban — talán éppen sokféleségükből adódóan — nem könnyű feladat.

Jelen munkámban arra teszek kísérletet, hogy a korábbi, romániai területen végzett névsűrűségi vizsgálataim során (HANKUSZ 2015) feltárt összefüggések, tendenciák érvényességét egy nagyobb terület névrendszereinek vizsgálatával is igazoljam. A vizsgálathoz az egykori Szatmár vármegye magyarországi részén fekvő Csengeri járás mikrotoponímiai anyagát használtam fel (KÁLNÁSI-SEBESTYÉN 1993).¹ A járás névanyagának összegyűjtését 1974-ben SEBESTYÉN ÁRPÁD kezdte el, majd 1990–91-ben KÁLNÁSI ÁRPÁD végzett helyszíni ellenőrző és gyűjtőmunkát (KÁLNÁSI 1993: 168). Nem kétséges tehát, hogy a települések névanyagának összegyűjtése azonos szemlélet és módszertan alapján történt, így munkám során igen egységes, megbízható forrásanyagra támaszkodhatom, ami névsűrűségi kérdések vizsgálatakor nem lényegtelen körülmény.

2. A kötet 24 település bel- és külterületi neveit, azaz összesen 7061 használatban lévő helynevet tartalmaz, mely 4666 különböző objektumot jelöl. Ez a névmennyiség 40 300 hektáros területen oszlik meg. A települések azonban mind a helynevek számát, mind pedig területük nagyságát tekintve változatos-
ságot mutatnak, így névsűrűségükben is jelentős eltérések tapasztalhatók. A névsűrűséget úgy határozhatjuk meg, mint egységnyi területre eső helynevek

¹ Az adattár a Csengeri járás 1969-es közigazgatási átszervezése előtti állapotot tükrözi, így vizsgálatomba is az itt közölt települések névanyagát vontam be.

számszerű mutatóját (NYIRKOS 1993: 244). HOFFMANN ISTVÁN azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a névsűrűség fogalma kétféleképpen értelmezhető aszerint, hogy a területen helynévvel megjelölt objektumok számát, vagy a területen egyidejűleg használatban lévő összes névalakot vesszük-e alapul. Ez utóbbi mutatót abszolút névsűrűségnek, előbbit pedig objektumsűrűségnek nevezi (2015: 378). Az általam vizsgált területen átlagosan 11,65 objektum, illetve 17,63 név fordul elő négyzetkilométerenként. Az itt tapasztalt abszolút névsűrűség szinte pontosan megegyezik a korábban a romániai területen mért névsűrűséggel (17,3 név/km²), noha az összevetést nehezíti, hogy korábbi vizsgálatomban történeti neveket is figyelembe vettem.

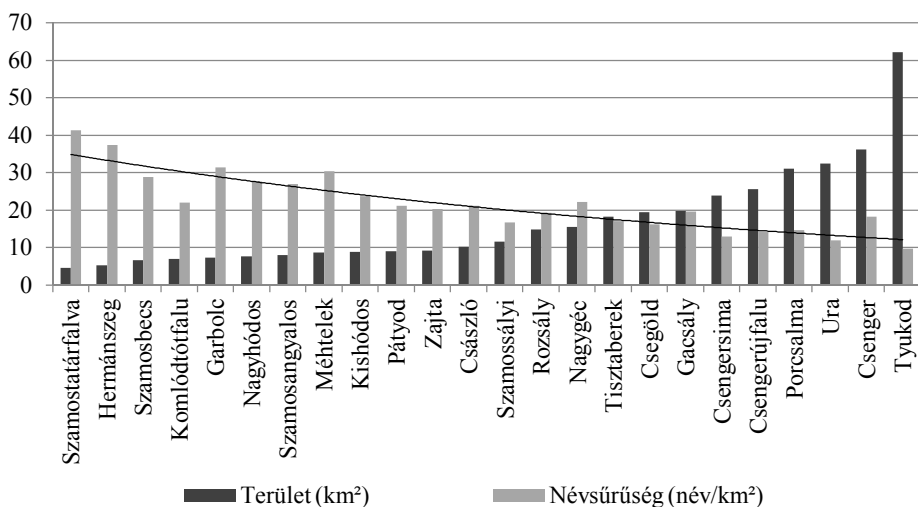

1. ábra: A Csengeri járás településeinek objektum- és névsűrűsége

A települések adatai azt mutatják, hogy a névsűrűségi érték valamennyi helynévrendszer esetében értelemszerűen meghaladja a tereptárgyak négyzetkilométerenkénti számát (lásd az 1. ábrát), azaz számolnunk kell a szinonimitással, mely a névsűrűség alakulása szempontjából nem elhanyagolható tényező. Helynevek esetében szinonim viszonyról akkor beszélhetünk, ha azonos denotátumra több különböző név is vonatkozik, melyek az értelemszerű jelentős megváltozása nélkül felcserélhetőek (J. SOLTÉSZ 1979: 39). HOFFMANN ISTVÁN a helynevek szinonimikus viszonyainak osztályozását Tapolcafő helyneveinek bevonásával végezte el. Ott a tereptárgyak csaknem fele többnevű, azaz objektumonként 1,56 névvel számolhatunk (HOFFMANN 1980: 18). Az általam vizsgált Csengeri járás területén egy objektumra átlagosan 1,51 név jut, ez az érték

azonban településenként némileg (1,3 és 1,7 között) ingadozik. Hasonló értékeket tapasztalt HALMOS JUDIT is a Pápai járás névsűrűségi viszonyait vizsgálva (2013). Ott tereptárgyanként 1,41 név fordul elő, településenként ez az érték 1,2 és 1,7 között mozog. Ezekben a térségekben tehát a számadatok között kiugró értékekkel nem találkozhatunk, mindez pedig arra enged következtetni, hogy egy-egy nagyobb terület helynévrendszereiben a szinonimitás hasonló mértékű lehet. Az általam vizsgált településeken a szinonim helynevek előfordulásának gyakorisága nem mutat összefüggést a település egyéb paramétereivel (például lakosságszám, népsűrűség, terület), talán inkább a névhasználó közösségek névadási szokásaiban mutatkozó eltérések állhatnak ennek hátterében.

3. Az átlagostól jelentős mértékben eltérő értékek sokkal inkább a települések abszolút névsűrűségét tekintve jellemzőek. Az e téren jelentkező eltérések hátterében számos tényező húzódhat, ezek számbavételéhez azonban csak néhány — az utóbbi években végzett — vizsgálat eredményeire támaszkodhatom. Korábbi, névsűrűsége irányuló kutatásom során magam is kimutattam több tényező hatását, azonban a leghatározottabb összefüggés a települések területi kiterjedésével való összevetésben mutatkozott meg. A korábban vizsgált határon túli települések esetében azt tapasztaltam, hogy a települések területének mérete a névsűrűséggel fordított arányosságot mutat (HANKUSZ 2016: 65). Ezt a meglehetősen határozottnak tűnő tendenciát több kutató is érvényesnek találta vizsgálatainak során. NAGY MÁTÉNAK az Alsó-Bodrogi köz települései körében végzett névsűrűségi vizsgálatai is kimutatták, hogy a legnagyobb területű, több ezer hektáros települések névsűrűsége viszonylag alacsony, 10 alatti értéket mutat (Cigánd: 7,19, Tiszakarád: 8,34, Karcsa: 7,5, Pácin: 7,51 név/km²), ezzel szemben a mindössze néhány száz hektáron elterülő falvak névsűrűsége olykor kiugróan magas értéken áll (Felsőberecki: 29,18, Alsóberecki: 14,78, Kisrosvány: 15,47, Semjén: 17,22 név/km²) (2013: 12). HALMOS JUDIT a Pápai járás névsűrűségi viszonyait vizsgálva jutott hasonló következtetésre. Ott a legkiterjedtebb települések 2000–2500 hektár között mozognak, és ezeken kb. 10-15 név fordul elő négyzetkilométerenként (Dáka: 9,02, Kup: 17,39, Nagygyimót: 8,88, Nemesszalók: 15, Csót: 9,74 név/km²). Az ellentétes pólust képviselik az ezer hektárnál kisebb települések, melyek névsűrűségi mutatója többnyire 20 fölötti értéket jelez (Vinár: 32,2, Pápadereske: 23,3, Nóráp: 16,5, Marcalgergelyi: 18,3, Kéttornyúlak: 22,18 név/km²) (2013: 17). A terület és a névsűrűség közötti fordított arányosságot DITRÓI ESZTER több térség névanyagán is kimutatta, de leghatározottabban a Vas megyei települések esetében rajzolódott ki ez az összefüggés (2017: 66). Ezt a tendenciát — ahogyan a 2. ábrán is láthatjuk — a Csengeri járás névanyagja is igazolja.

2. ábra: A település nagyságának és névsűrűségének összefüggése

A terület méretének névsűrűsége gyakorolt hatása minden bizonnyal a terület kihasználtságának mértékével függ össze, azaz a kisebb területű települések határát a lakosság intenzívebben felhasználja, mint a nagy területtel rendelkező településeket, így helynevekkel is sűrűbben népesíti azt be. A névsűrűségnek a terület méretével való összefüggése azonban nem ad mechanikusan érvényesülő magyarázatot valamennyi település névsűrűségi mutatójának alakulására, ami a hasonló kiterjedésű települések összevetése révén válik szembetűnővé.

település	terület (km ²)	névsűrűség (név/km ²)
Szamostatárfalva	4,5	41,3
Hermánszeg	5,2	37,3
Szamosbecs	6,7	28,9
Komlódtótfalu	6,9	21,9

település	terület (km ²)	névsűrűség (név/km ²)
Tyukod	62,2	9,6
Csenger	36,1	18,2
Ura	32,3	11,9
Porcsalma	31,1	14,5

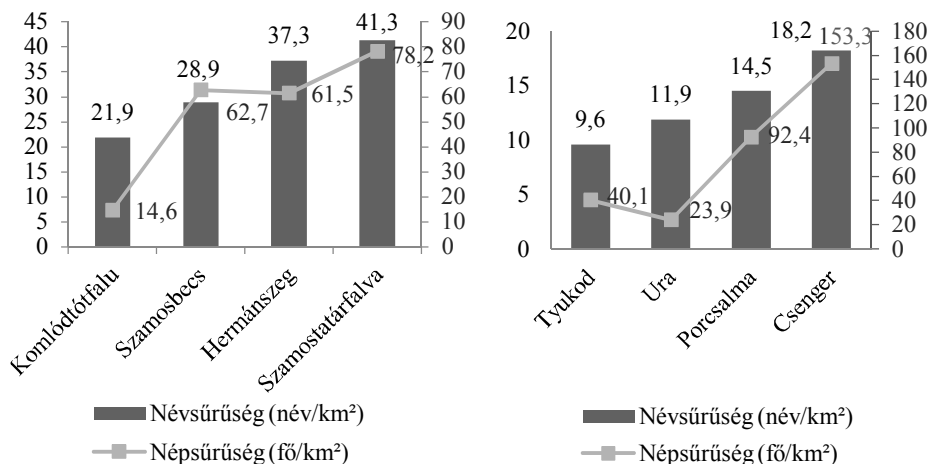
3. ábra: A legkisebb, illetve legnagyobb területű települések névsűrűségi adatai

A 3. ábra táblázataiban a legkisebb, illetve legnagyobb területtel rendelkező települések területi és névsűrűségi adatait tüntettem fel, melyek közül főként Komlódtótfalu és Csenger mutatói szorulnak további magyarázatra. Komlódtótfalu a viszonylag kis területű (8 km² alatti) települések közé tartozik, amelyeken általában igen magas névsűrűségi mutatók jellemzőek: négyzetkilométerenként kb. 30–40 név fordul elő. Ezzel szemben Komlódtótfalu helynévsűrűsége mind-

össze 22 körüli értéken áll, noha területének kiterjedése ennél magasabb értéket jósolna. Csenger a maga 36 négyzetkilométert is meghaladó területével a legnagyobb területű települések közé tartozik, ehhez képest viszonylag magas, 18 körüli névsűrűséget mutat.

4. Ahhoz, hogy a fenti értékekre valamelyest megnyugtató magyarázatot adjunk, további tényezőként érdemes a települések lakosságát, ezzel összefüggésben pedig népsűrűségi mutatóit is megvizsgálni. Joggal tételezhetjük fel ugyanis, hogy minél nagyobb számú egy település lakossága, annál több névvel népesítik be az adott területet. Mindez persze fordítva is igaz: minél alacsonyabb egy terület népsűrűsége, feltehetően annál kevesebb a használatban lévő helynevek száma. Fontos megjegyeznünk, hogy a népsűrűség is szorosan összefügg a terület kihasználtságának mértékével, hiszen a sűrűbben lakott területeket a lakosság intenzívebben művelés alá vonja, és ez — ahogyan az előzőekben is kifejtettem — szükségszerűen magasabb helynévsűrűséget eredményez.

A népsűrűségnek a helynévsűrűség alakulásában betöltött szerepét korábbi, határon túli falvak körében végzett vizsgálataim során is meghatározónak találtam, noha abban a térségben a lakosság száma mellett, az etnikai viszonyoknak (a román és cigány lakosság nagy arányú jelenlétének) a névsűrűsége gyakorolt hatásával is számolhatunk. NAGY MÁTÉ a Tiszacsermely és Gyöngytarló területén megfigyelhető relatíve alacsony névsűrűségi mutatót is éppen az alacsony népsűrűséggel magyarázza (2013: 13), de ugyanezt az összefüggést mutatta ki HALMOS JUDIT is a Pápai járás egyes települései esetében (2013: 20).

4. ábra: Népsűrűség és névsűrűség összefüggése a legkisebb, illetve legnagyobb területű településeken

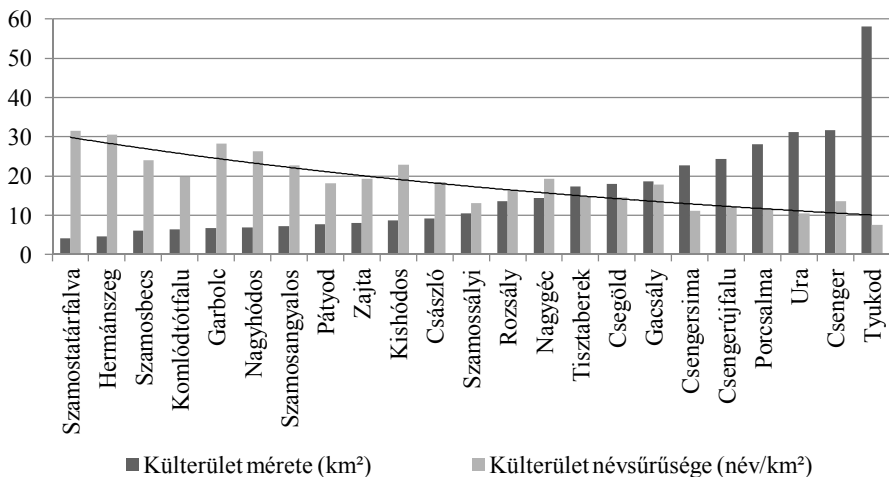
A népsűrűség és a helynévsűrűség összefüggését mutató 4. ábra diagramjaiból jól kitűnik, hogy a névsűrűségnek a nagyjából azonos területű falvak mutatóitól való eltérése valószínűleg a Csengeri járás települései esetében is a népsűrűségbeni különbségekkel magyarázható. Komlódtótfalu névsűrűségének a vele területileg azonos kategóriát képviselő falvakéhoz viszonyított lemaradása az alacsony népsűrűségi mutatóval állhat összefüggésben. Népsűrűsége ugyanis nagyjából egyötöde a Szamostatárfalván, illetve egynegyede a Hermánszegen és Szamosbecsen mért értékeknek.

Csengerben pedig a kiemelkedően magas népsűrűség lehet az, ami a nagy területi kiterjedés ellenére magas helynévsűrűségi értéket eredményez, hiszen a hasonló területű falvak közül mindössze Porcsalma népsűrűsége közelíti meg valamelyest a Csengerben mért értéket. Ugyanakkor az itt jellemző magas helynévsűrűséghez a település meghatározó gazdasági jelentősége is hozzájárulhatott. Már történelmének korai időszakában is jelentős mezőváros volt, illetve — Szamos menti átkelőhelyként — a közlekedés szempontjából is fontos csomópontként funkcionált. A későbbi időszakokban a háborús megpróbáltatások és járványok nem kímélték ugyan, így jelentősége sokat csökkent, ennek ellenére ma is a járás egyetlen városi rangú települése. Határába az idők folyamán több kisebb falu beleolvadt, mely szintén a névsűrűségi mutató növekedését eredményezhette. Ugyanakkor Csenger városias jellege, központi szerepköre a belterületi nevek felszaporodását is eredményezhette, így felmerülhet, hogy az itt mért magas névsűrűség a belterületi nevek nagy arányával magyarázható. Érdemes lehet tehát a települések kül- és belterületének névsűrűségét külön-külön is megvizsgálni.

5. A vizsgált települések 7061 használatban lévő helyneve közül 5464 külterületi név, azaz a nevek 77,4%-a jelöl valamilyen külterületi objektumot. Ha tehát a települések névsűrűségének kiszámításakor eltekintünk a belterületi nevektől, és a kapott értéket a külterület méretével vetjük össze, akkor azt láthatjuk, hogy a terület egészének vizsgálatakor kimutatott tendencia itt is kirajzolódik (lásd az 5. ábrát).²

Amint azt a diagram is jól mutatja, a névsűrűség és a település mérete közötti fordított arányosság ebben az esetben is határozottan megmutatkozik, noha itt is előfordulnak olyan települések, melyek névsűrűsége a területük nagyságától lényegében függetlenül alakul. A kiugró értékek könnyedén kiválaszthatóak a névsűrűségi adatokra rajzolt trendvonal segítségével. Komlódtótfalu névsűrűsége a külterületi nevek viszonylatában is alacsony, Csenger névsűrűsége viszont kevésbé tér el a hasonló területű települések mutatóitól. Ez esetben tehát igazolódni látszik az a feltételezés miszerint a terület nagyságához képest magas névsűrűségi értékhez a belterületi nevek nagy aránya is hozzájárulhat.

² Méhtelek belterületének méretét a forrás nem közli, ezért az itt tapasztalható kül- és belterületi névsűrűség nem vethető össze a terület méretével.

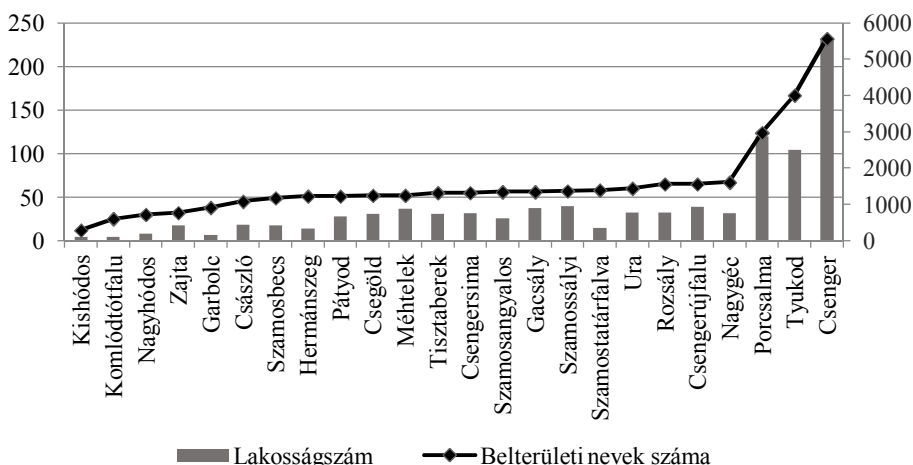

5. ábra: A települések külterületének mérete és névsűrűsége közötti összefüggés

6. A települések belterületével a névhasználó közösség sokkal intenzívebb kapcsolatban van, mint a külterülettel, ezért logikusnak tűnhet az a feltételezés, hogy a belterületen a nevek száma, illetve a névsűrűség sokkal inkább a népességszámmal mutathat összefüggést, mint a terület méretével. A települések névállományának 22,6%-a, azaz 1597 név valamilyen belterületi objektumra utal. Ennek kb. egyharmadát három település (Csenger, Tyukod, Porcsalma) belterületi névállománya alkotja, a fennmaradó rész pedig viszonylag egyenletesen oszlik meg a többi 21 település között. A belterületi nevek számának a lakosságszámmal való összevetéséből kiderül, hogy az említett három település népességszám szempontjából is jóval az átlag fölött van, a járás össznépségének csaknem felét teszik ki. Mindezek alapján, illetve a többi település adatait is figyelembe véve megállapítható, hogy a belterületi nevek száma a népességszámmal arányosan növekszik (lásd a 6. ábrát).

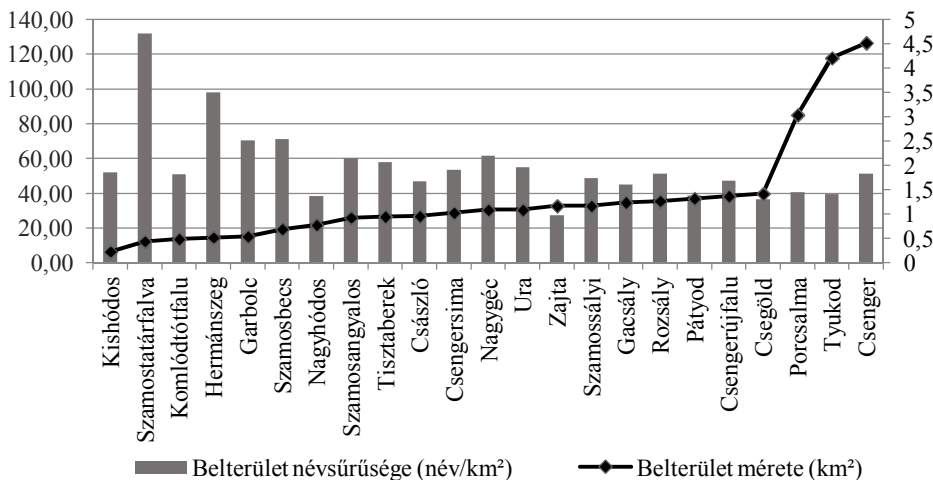
Az a tendencia, ami korábban a terület egésze, illetve a külterület névsűrűsége kapcsán is kirajzolódott, érvényesnek látszik tehát a belterületi nevek vonatkozásában is. Noha a terület mérete és a névsűrűség közötti fordított arányosság itt is megmutatkozik, nem mehetünk el szó nélkül a tendenciától eltérő adatok mellett sem. A területük méretéhez képest Csenger, Tyukod és Porcsalma helynévsűrűsége magasnak, Kishódos, Komlódtótfalu és Nagyhódos mutatói pedig alacsonynak tűnnek. Noha a belterület népsűrűsége és helynévsűrűsége között határozott összefüggést nem állapíthatunk meg, a fenti értékekre mégis magyarázatul szolgálhat, hogy (Tyukod kivételével) az említett települések népsűrűségi mutatói, a terület egésze és a belterület esetében is, a szélső értékeket képviselik. Mindez arra enged következtetni, hogy a települések területének mérete a belterület tekintetében is nagymértékben

meghatározza a névsűrűség alakulását, ugyanakkor a települések népsűrűsége is fontos tényezőnek számít.

6. ábra: A települések lakosságszámának és a belterületi nevek számának összefüggése

Ha azonban a területileg arányos értékeket vizsgáljuk, azaz a belterület helynévsűrűségét és népsűrűségét kíséreljük meg összevetni, akkor határozott összefüggést nem tapasztalunk a mutatók között.³ Sokkal inkább a terület méretének a helynévsűrűsége gyakorolt hatása tűnik meghatározónak, amit a 7. ábra is jól mutat.

7. ábra: A települések belterületének mérete és névsűrűsége közötti összefüggés

³ Az említett mutatók kiszámításakor a települések belterületének méretét vettem alapul.

7. A fentiekben a helynévsűrűség alakulását meghatározó számos tényező közül a terület méretének és népsűrűségének a hatását igyekeztem egy viszonylag nagy terület névanyagán keresztül megvizsgálni. Az adatok nagy bizonyossággal mutatják, hogy a terület mérete és névsűrűsége között a kül- és belterületen egyaránt erős összefüggés áll fenn, de a népsűrűség — noha kisebb mértékben — szintén meghatározza a helynévsűrűség alakulását. Mivel a Csengeri járás települései természetföldrajzi jelleg, etnikai és nyelvi összetétel szempontjából is homogénnek tekinthetők, alkalmasnak bizonyultak az említett két tényező hatásának megragadására. A névsűrűséget meghatározó egyéb tényezők feltárása azonban több tekintetben heterogénebb területek bevonásával válhat lehetővé.

Irodalom

- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HALMOS JUDIT 2013. *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban.* Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- HANKUSZ ÉVA 2015. Össevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 63–76.
- HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykőrű és Tapolcafé. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére.* Budapest, ELTE BTK. 376–387.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1993. A Csengeri járás helyneveinek összegyűjtéséről. *Névtani Értesítő* 15: 167–170.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A Csengeri járás földrajzi nevei.* Debrecen.
- NAGY MÁTÉ ANDRÁS 2013. *Vizsgálatok a Bodrogköz helyneveinek köréből.* Szakdolgozat. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Name-Density Studies in the Csenger District

The study of name density and the factors influencing it serve as significant components in the characterization of toponymic systems. Of the various factors influencing name density, my paper analyzes the effects of the size and population density of an area in the microtoponym corpus of 24 settlements in the Csenger district in the Hungarian section of the former Szatmár comitat. The settlements of the region are rather homogenous in terms of their physical geography, linguistic and ethnic composition alike, and as such they are perfectly suitable for exploring the effects of the above factors. I study the relationship between the above-mentioned factors and name density separately within and outside the settlement limits. The analysis has confirmed for a relatively larger area also that the size of the settlements and the name density of toponyms are inversely proportional.

Keywords: toponymic systems, toponym density, statistical study of toponyms